

Иконографија

Последњих година написано је много књига и чланака о Византијској иконографији. Са врло мало изузетака, међутим, ови написи опширно се баве углавном историјском и естетском страном овога питања. Међу онима који су о Византијској иконографији писали првенствено са становишта њене унутарње суштине налази се Фотије Кондоглу (1895—1965), најистакнутији иконописац савремене Грчке и један од њених најзначајнијих књижевника и религиозних писаца. Премда је он рекао запажене ствари о Византијској иконографији и раније, тек у 1943. години он почиње да опширно и меродавно пише о сакралној уметности, настојећи да објасни њене изразите црте и да укаже на њену велику вредност. У 1943. години написао је низ чланака под насловом: *Akélidôta Arhetipa*, „Непорочни Праликови“, који су се појавили у *Nea Estia*, водећем књижевном часопису Грчке. Касније је такође написао безброј чланака објашњавајући и бранећи Византијску уметност. Ови чланци објављивани су у новинама, часописима и енциклопедијама. Његова настојања да се Византијска иконографија схвати и оцени правилније достижу врхунац у штампању 1960. године једног монументалног дела у две свеске под насловом: *Eκφρασις τис Ορθοδοξου Ικονογραφίας*, „Израз Православне Иконографије”.¹ Ова књига служи уједно као приручник за иконописце, који се уче техники сликања икона према Византијској традицији и ту им се објашњава како поједини свети лик или сакрални догађај треба сликати, а исто тако ова књига је и покушај да се просечном читаоцу омогући да проникне у дубљу, духовну суштину икона које су рађене према овој великој традицији.

Кондоглу не расправља о Византијској уметности језиком, или методом савремених световних философа и естетичара. Он говори као иконописац и религиозни мислилац, који дубоко доживљава Византијски дух — аскетски и мистички дух Источног Православља. „Византијска уметност, вели он, „за мене је уметност над уметностима. Ја верујем у њу као што верујем у религију. Само ова уметност хра-

¹ Атина, Астир.

ни моју душу, својом дубином и тајанственим моћима; — она може да утоли жеђ коју осећам усред безводне пустиње која нас окружује. У поређењу са Византијском уметношћу, све остале уметности изгледају ми безначајне „јер се труде око многих ствари, а само једна је потребна”.

Он истиче једноставност, јасноћу, уздржаност, снагу, изворност и високу духовност Византијске уметности. Ова уметност, напомиње Кондоглу, „то је уметност која има најснажнији карактер са највећом духовношћу и оригиналношћу”.

Многи, међутим, Кондоглу је свестан тога — мисле сасвим другачије. Они потцењују Византијску уметност јер јој недостаје природност. Он не пориче да византијским сликама и мозаицима недостаје „природност”. Међутим, он напомиње да једна слика није добра зато што је „природна”, зато што тачно преноси анатомску грађу тела и принципе перспективе, него из сасвим других разлога. Сликарско дело може да изгледа „природно и управо зато да не буде добро”. Међутим, руке и ноге на византијској икони могу да изгледају неприродне, ипак су оне истинитије, изражајније, више уметничке него што су руке које је сликао, рецимо, један Рафаел.

Према томе, византијску иконографију не треба осуђивати зато што она није натуралистичка, реалистичка, или што не одражава верно спољашњи свет. Јер њен циљ је нешто сасвим друго. Византијска иконографија има религиозну функцију. Она тежи да изрази духовне ствари да би самим тим помогла човеку да проникле у тајне Хришћанске вере; она тежи да помогне да се човек уздигне у више области Битија, да се душом вине до Божјег блаженства.

Служећи се традиционалном религиозном терминологијом, Кондоглу повлачи оштру разлику између две врсте уметности „световне” или „телесне”, с једне стране, и „духовне”, с друге стране. „Световна уметност је или *натуралистичка* или *имагинативна*, то јест, или подражава природу описујући „спољашњи изглед човека и других створења” или ствара произвољне слике према укусу људске маште. У оба случаја таква уметност је извештачена и разметљива. Примера за ово налазимо у радовима Рафаела, Гвида Ренија, Карла Долчија, Енгра, Реноара и Пикаса.

„Духовна” уметност, с друге стране, не подражава ни природу, ни материјални свет, ни произвољне ликове из људске маште, него ствари које припадају царству духа, служећи се при том сакралним и симболичким формама и мистичким бојама. Она није извештачена и уображена, него једноставна и смерна. Не служи људским страстима, него Богу. Није индивидуална, него свечовечанска, јер није вођена личним, субјективним оклоностима, или световним укусом свога доба, него Предањем и Божанском благодати. Византија даје пример једне такве уметности.

Као што сам већ напоменуо, Кондоглу истиче једноставност, јасноћу, уздржаност и снагу Византијске уметности. Узмимо, вели он, као пример Свету Деву Марију (сл. 10) приказану на византијским иконама и упоредимо је са театралним идолом који је сликан на Западу

Сл. 10 Богородица са Богомладенцем, икона на дрвеној плочи, рад иконописца
Фотија Кондоглуа, 1955. година

и називан истим именом. Прва је скромна, достојанствена, поштовања достојна; а друга је нека лутка са прстењем и наушницама, и мноштвом несветих драгуља" ... Затим, узмимо Рођење Христово. „Трчки православни иконописци сликали су Христово Рођење са осећањем мистичног страхопоштовања као неко ко верује једноставно и истински, као „дете“, према Христовима речима“. Она има једноставност еванђелског језика којим је описан тај догађај. Ту су облици и боје мистични, једноставни, непретенциозни; то делује веома изражајно без разметљивости, то је дубоко али без замршености. Узмимо, с друге стране, како исти овај догађај приказују сликари Западне цркве. Рођење Христово приказано је овде извештачено, као нека позоришна представа, слична онима које виђамо по биоскопима“. „Слике западних иконописаца“, напомиње Кондоглу, „представљају један свет који је туђ Еванђељу, нарочито слике које су радили сликари Италијанске Ренесансе“ ... Нарочито ове су лишене религиозне окружености, лишене су мистичне дубине јер су биле сликане да би се уметник разметао вештином да наслика ствари које изгледају природне, и да би изазвале естетски доживљај.

Световна уметност је занесена спољашњом лепотом, док је духовна уметност обузета унутарњом лепотом. Кондоглу јасно и недвосмислено ставља унутарњу духовну лепоту изнад спољашње лепоте, и духовну уметност изнад световне. Спољашња, телесна лепота, примећује он, плитка је и пролазна, док је духовна лепота дубока и непролазна. Телесна лепота изазива спољашња чула, док духовна лепота утиче на унутарња чула — она изазива у нама осећање поштовања, смерности, скрушености, и „радосне туге“ о којој говори Св. Јован Лествичник.

Што се тиче начина како стварати дела духовне уметности, Кондоглу сматра да то изискује одређено унутарње стање душе. Таква дела, сматра он, не може стварати „ниједан телесни човек ма колико велики уметник био“. Њих може да ствара само уметник, па бидеже он и неписмен, који пости, моли се, и живи у стању скрушености и смерности“. Јер само тада је душа „прожета благодаћу“, узлеће високо на духовним крилима, и постаје способна да изрази дубину царства светих тајни“.

Исто тако, каже Кондоглу, овако изражену духовну лепоту не могу да примете развратни, извештачени, безбожни људи као што не разумеју ни лепоту Еванђеља и свега онога што одише духовним миромирисом“. Такви људи разумеју само језик чула; међутим, духовна уметност „не обраћа се чулима, него духу“. Да би се разумела духовна лепота, за то треба имати посебну осећајност. Ову осећајност могу да развију у себи не само образовани људи, него и они који то нису. Прост народ, тврди Кондоглу, разуме и цени Византијску уметност, док лажно-образовани, који су изгубили своју здраву једноставност и побожност, то не чине; они је презиру или у најбољем случају гледају на њу некако са висине просто као на „инстанчану археологију“. Такви људи, вели он, желе да слушају театралну музику у црквама и да гледају иконе са кочоперним ликовима румених образа.

Они не воле Византијску архитектуру, музику, ни иконографију, које извиру из дубоке побожности Православља, него желе да Црква постане позориште, а служба Божја да се претвори у позоришну представу.

Овде ми паде на памет Лав Толстој. „Једно добро и узвишено уметничко дело“, каже тај руски писац, „може да буде неразумиво, али не за једноставне, неискварене сељаке, (оно најузвишеније они то разумеју) — док може да буде а често и јесте неразумиво за образован, покварен слој народа који је лишен вере“...² Кондоглу, међутим, не мисли као Толстој, да су сви који нису покварени подједнако способни да разумеју и осете духовну уметност. Толстој тврди да уметност „делује на људе независно од њиховог степена развоја“.³ Кондоглу, с друге стране, сматра да човек који је сачувао не само једноставност, то јест, целомудреност и неисквареност своје природе, него има такође једну вишу духовност, тај може боље да оцени вредност једног уметничког дела. Да би се дело једног уметника разумело у потпуности, каже Кондоглу, морамо бити на истом степену чистоте и духовног развоја као он.

Кондоглу истиче, као што сам напоменуо, снагу Византијске уметности. У европским земљама, вели он, слике које су чувене са својих уметничких вредности могу да се нађу у црквама. Ипак оне немају снагу да нас дирну тако дубоко као дела неких нешколованих и непознатих византијских сликара. Ово својство не налазимо само у сликарству, вели он, него и у мозаицима, црквама, хвалоспевима, музичким и другим уметничким делима Византијског или Православног Предања. Јер сви они изражавају, различитим средствима, једну исту унутарњу суштину.

² Лав Толстој, *Шта је уметност? Оглед о Уметности*, прев. А. Maude-Oxford, 1929, ст. 179.

³ Ibid., ст. 178.